

До 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка

**ПЕРШЕ ВИДАННЯ «КОБЗАРЯ» Т. Г. ШЕВЧЕНКА 1840 р.
У БІБЛІОТЕКАХ, МУЗЕЯХ І ПРИВАТНИХ КОЛЕКЦІЯХ
(до питання ідентифікації окремих примірників)**

Луїза Ільницька

*завідувач відділу наукової бібліографії
ЛННБ України ім. В. Стефаника*

Описано примірники першого видання «Кобзаря» Т. Шевченка 1840 р. у бібліотеках і музеях України та за кордоном. З'ясовано причини помилок при атрибуції примірників фототипічного видання «Кобзаря» 1914 р., задекларованих у деяких бібліотеках і музеях як періодруки.

Ключові слова: *Т. Шевченко, «Кобзарь» 1840 р., атрибуція, періодрук, фототипічне видання, бібліотеки, музеї.*

We describe the prints of the first edition of «Kobzar» by T. Shevchenko that exist in the libraries and museums in Ukraine and abroad. The reasons are clarified for the errors in attributing some facsimile copies of «Kobzar» edition from 1914 as a genuine print copies, which took place in some libraries and museums.

Keywords: *T. Shevchenko, «Kobzar» 1840, attributing, first edition, facsimile copies, libraries, museums.*

Описаны экземпляры первого издания «Кобзаря» Т. Шевченко 1840 г. в библиотеках и музеях Украины и за границей. Выяснены причины ошибок при атрибуции экземпляров фототипичного издания «Кобзаря» 1914 г., задекларированных в некоторых библиотеках и музеях как первопечатные издания.

Ключевые слова: *Т. Шевченко, «Кобзарь» 1840 г., атрибуция, первопечатное издание, фототипичное издание, библиотеки, музеи.*

Збираючи свого часу відомості про примірники «Русалки Дністрової» (Будим, 1837), які збереглися у бібліотеках, музеях світу і приватних колекціях [26], вивчаючи шлях кожного примірника до бібліотеки чи музею та розглядаючи книгу в європейському контексті як фактор міжнаціональних зв'язків, ми дійшли висновку, що книги, видання яких було подією історичної ваги в українській культурі («Енеїда» (1798) І. Котляревського, «Русалка Дністрова» (1837) М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького, «Кобзар» (1840) Т. Шевченка) і які з плином часу стали раритетами, варто досліджувати на рівні кожного збереженого примірника. Атрибуція автографів, печаток, вивчення написів, біограм власників — цінний матеріал для вивчення рецепції книги в різному читачьому середовищі та шляхів її поширення у світі.

Безпосереднім стимулом до написання цієї статті було відзначення в Україні та за її межами 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка, зокрема поява низки повідомлень про виставки однієї книги — першого видання «Кобзаря» 1840 р. у бібліотеках і музеях Львова, Чернівців, Черкас, Києва, Лондона. І це тоді, коли шевченкознавці вважають, що збереглося лише кілька примірників цього видання, оскільки після арешту Т. Шевченка у справі Кирило-Мефодіївського братства у 1847 р. «Кобзар» був заборонений і знищувався.

Ми поставили собі за мету максимально зібрати відомості про примірники першого видання «Кобзаря» (1840) у бібліотеках, музеях і за можливістю — у приватних колекціях. Опрацьовуючи електронні каталоги бібліотек, друковані джерела та інтернет-ресурси, ми несподівано натрапили на доволі одіозну статтю Н. Вертиклимова (очевидно, псевдонім) під назвою «Доступен ли читателям настоящий Тарас Шевченко?», вміщену на сайті «Альтернативи» [52], а «поправлений» варіант — на сайті так званої «Академіи неверія» [53]. Автор взявся порівнювати за копіями, поміщеними в Інтернеті, примірники «Кобзаря» 1840 р., задекларовані різними бібліотеками і музеями як першодруки. Виявивши невідповідності у розміщенні рядків, форматі сторінок, кольорі офорта В. Штернберга, автор, покладаючись лише на власну компетенцію, дійшов висновку, що замість першодруку «Кобзаря» 1840 р. існують тільки підробки, містифікації і фальсифікації. Це дуже дивно і доволі провокативно. Відомо (принаймні тим, хто

претендує на роль дослідника «Кобзаря»), що перше видання «Кобзаря» 1840 р. у Санкт-Петербурзі зареєстровано у такому солідному бібліографічному джерелі тодішньої російської імперії, як «Каталог русских иллюстрированных изданий, 1725–1860 гг.» [28, с. 592]. Повідомлення про продаж книги було опубліковано в газеті «Северная пчела» (1840, 4 мая): «В книжных лавках В. П. Полякова на Невском проспекте, на углу Михайловской улицы, в доме графини Строгановой и в Гостином дворе на Суконной линии № 17 поступили в продажу: «Кобзарь» Т. Г. Шевченка, СПб., 1840 г., 1 руб. серебра» [2]. Численні рецензії на видання також зареєстровані, і, очевидно, Н. Вертиклимов знає про них, бо обурений, чому дослідники не згадують негативних відгуків.

Для тих, хто хоч трохи обізнаний з проблемою атрибуції примірників першого видання «Кобзаря» 1840 р., зрозуміло, що автор порівнював копію автентичного першодруку з копією фототипії першого видання «Кобзаря», здійсненого Науковим товариством імені Шевченка у Львові у 1914 р. до 100-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка. Але це не науковий підхід. Зразком наукового підходу до атрибуції видання є стаття завідувача науководослідного відділу Музею книги і друкарства України Марії Корнійчук, з фрагментом якої для деякого типу «дослідників» корисно буде ознайомитись.

У 1977 р. Музей придбав в Ужгороді примірник «Кобзаря» 1840 р. як першодрук. Готуючи каталог колекції Музею, співробітники вирішили порівняти свій примірник з автентичним першодруком, який зберігається у відділі рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка в Києві. «У результаті порівняння двох видань виявлено: Офорт В. Штернберга «Кобзар з поводитирем», вміщений на фронтиспісі, у оригінальному виданні на 1 мм більший за той, що на музейному примірнику; велика також різниця у насиченні чорного кольору і чіткості відбитку — більш насичений колір у оригіналі і чітке зображення штрихів; сіро-чорний колір і дещо розмитий рисунок у нашому виданні. Папір, на якому надруковано «Кобзар» 1840 р. — якісний, тонкий, без водяних знаків. Блок рівний, обрізаний. Папір у виданні (Др-1038) також без водяних знаків, але нижчого гатунку, з волокнами. Блок з нерівними краями, погано обрізаний.

Шрифти на титулі, шмуцтитулах і шрифти текстові в оригінальному примірнику — насиченого чорного кольору, дещо видовжені, порівняно із шрифтами музейного примірника.

В оригінальному примірнику «Кобзаря» є типографські позначки, що відсутні у примірнику з колекції МКДУ: На с. 53 — цифра «3»*. На с. 55 — «зірочка». На с. 77 — цифра «4». На с. 79 — «зірочка». Висновок був однозначним — музей придбав не першодрук, а фототипічне перевидання «Кобзаря» 1914 р., здійснене до 100-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка у Львові Науковим товариством ім. Шевченка» [33, с. 153].

Випадок у Музеї книги і друкарства України, на жаль, не поодинокий.

Широко був розрекламований на сайті Музею «Кобзаря» в Черкасах примірник «Кобзаря» 1840 р. як першодрук: «В світі збереглося лише декілька екземплярів «Кобзаря» Т. Г. Шевченка 1840 р., тому один з них є гордістю черкаського музею» [59]. Однак за висновком наукового співробітника Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського І. Д. Войченко, яка досліджувала цей примірник під час відрядження до Музею, — це також фототипічне видання «Кобзаря» 1914 р., а не першодрук.

Інтригує повідомлення під час святкування 200-річчя від дня народження Т. Шевченка з'явилося на сайті «Новини Чернівців: Від і до» 13 березня 2014 р.: «До Чернівців привезли оригінальне Санкт-Петербурзьке видання «Кобзаря» 1840 р.» [61]. Хто привіз, звідки? Хотілося б, щоб така інформація була змістовною, а в Інтернет чи в медіа-простір подавалась у перевіреному вигляді. Матеріалів про цей факт не вдалося віднайти.

Неправомірно, як стверджує дослідник примірників «Кобзаря» І. Д. Войченко в приватному листі до автора статті, виявились дані про наявність першодруків «Кобзаря» у Донецькій обласній універсальній науковій бібліотеці, Науковій бібліотеці університету «Києво-Могилянська академія», Харківській державній науковій бібліотеці, відомості про які подано у бібліографічних джерелах [7, с. 3].

* Додамо, що на с. 5 в правому нижньому куті цифра «1», а на с. 29 — цифра «2», на с. 31, 39 — «зірочка».

Задеклароване як перше видання «Кобзаря» у фонді рідкісної книги Наукової бібліотеки Луганського національного університету [37], копія титульного аркуша якого міститься в інтернет-мережі, є також фототипією «Кобзаря» 1840 р., виданої у 1914 р.

Аналогічний висновок можна зробити про примірник «Кобзаря» у Науковій бібліотеці ім. М. Максимовича Київського національного університету ім. Т. Шевченка. На сайті бібліотеки у віртуальній виставці «Видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка у книжкових фондах Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича» представлено титульний аркуш нібито першодруку, оскільки не вказано, що це фототипія. Щоправда, на сьогодні в електронному каталозі бібліотеки видання зареєстроване як фототипія «Кобзаря» 1840 р., видана у 1914 р. (зі знаком запитання після опису).

Крім того, в електронному каталозі Наукової бібліотеки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова в Києві у розділі «Колекції» видання «Кобзаря» 1840 р. зареєстроване як першодрук. Його можна виявити у складі колекції «Шевченкіана у фондах Наукової бібліотеки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова» під № 359 і «погортати», оскільки примірник оцифрований. Упродовж тексту на кількох сторінках — круглі печатки з написом «Інститут народної освіти в Кам'янці на Поділлі». Примірник добре збережений, краї блоку рівно обрізані, проте окремі друкарські позначки, властиві для першодруку, не відчитуються. Ми попросили заступника директора бібліотеки з наукової роботи Тетяну Василівну Биткову порівняти це видання з першодруком в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка. Відповідь була однозначна — це фототипія «Кобзаря» 1840 р., видана у 1914 р.

Аналогічний випадок трапився у Львові. 12 березня 2014 р. у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка відбулась виставка «Перше видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка 1840 р.», про що повідомлялось на сайті бібліотеки, в інтернет-джерелах [62; 63; 65] і в пресі [34; 44; 48]. Огляд примірника (інв. № 284241/І), який виставлявся, засвідчив, що це фототипічне видання «Кобзаря» 1840 р., яке здійснило НТШ у Львові в 1914 р. На звороті фронтиспісу книги — печатка бібліотеки старого університету у Львові з написом: «Caes. Reg. Bibliotheka Universitatis Leopoliensis». Дивно, що примірник, в

якому збережений лише блок з титульним аркушем і фронтиспісом, не був атрибутований на основі порівняння його з двома автентичними першодруками «Кобзаря» у фондах Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Сьогодні в каталозі відділу рідкісних книг Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка він вже описаний як фототипічне видання «Кобзаря» 1840 р., яке здійснило НТШ у Львові в 1914 р.

Про наявність першодруку «Кобзаря» 1840 р. у Британській бібліотеці ми дізнались зі статті директора Української бібліотеки ім. Т. Г. Шевченка у Лондоні Людмили Пекарської «Ювілей Української бібліотеки в Лондоні» [39], текст якої виставлено на сайт альманаху «Купола». Бібліотеку заснував Союз Українців Великобританії у 1947 р. Її фундатори — доктор права Петро Ковалів, професор П. Курінний, доктор В. Кубійович, художник Роберт Лісовський та ін. 1951 р. Українська бібліотека, як зазначено у статті, придбала примірник першого видання «Кобзаря» 1840 р. і передала його як раритет на зберігання Британській бібліотеці. Згодом про цей примірник писала куратор Українського відділення Британської бібліотеки п. Ольга Керзюк. Остання з її статей про це видання подана англійською мовою на сайті МЗС України [58]. Ми зв'язалися з п. Ольгою Керзюк, щоб у процесі листування з'ясувати, чи це автентичний примірник «Кобзаря» 1840 р. Однак виявилось, що у виданні відсутні обкладинка і друкарські позначки на окремих сторінках, обрізи країв нерівні. Остаточний висновок п. Ольга Керзюк зробила у Львові під час форуму видавців у вересні 2014 р., коли мала можливість порівняти у Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника автентичний першодрук «Кобзаря» 1840 р. і фототипію 1914 р., щоб атрибутовувати примірник Британської бібліотеки. З великим розчаруванням дослідниця констатувала, що задекларований як першодрук примірник Британської бібліотеки є фототипією «Кобзаря» 1840 р., виданою НТШ у 1914 р. На нашу думку, навіть цей примірник фототипічного видання «Кобзаря» 1840 р. має свою цінність як документ часу. На звороті титульного аркуша примірника є овальна печатка особистої бібліотеки колишнього власника Адама Станкевича з написом: «Кнігазбор ks Adama Станкевича».

Адам Станкевич (1892–1949) — білоруський історик, книговидавець, громадсько-політичний діяч, католицький священник. У 1914–1918 рр. навчався у Петербурзькій духовній академії. Висвячений у 1914 р., з 1919 р. здійснював пастирську діяльність у Віленському костюлі св. Миколая. Він один із перших вживав у богослуженні білоруську мову, обстоював її право на вживання у релігійному житті й освіті. У 1922 р. — посол до польського сейму. Під його керівництвом було засновано друкарню ім. Ф. Скорини у Вільно, яка функціонувала впродовж 1926–1940 рр. і відіграла важливу роль у білоруському відродженні. Адам Станкевич був репресований у 1949 р. і висланий у Тайшет Іркутської області, де й помер. Шлях «Кобзаря» Т. Шевченка (1914 р.) до діяча білоруського відродження — предмет окремого дослідження українсько-білоруських культурних зв'язків початку ХХ ст.

Ще один примірник «Кобзаря», задекларований в інтернет-джерелах як першодрук 1840 р., зберігається у Музеї визвольної боротьби ім. С. Бандери у Лондоні. Він потрапив до Лондона зі США як нібито першодрук завдяки директору музею Василю Олеськіву. Видання оцифроване і його можна оглянути на сайті Сумського історичного інтернет-порталу «prostir museum». Тут же вміщена стаття головного редактора інтернет-порталу Геннадія Івануценка [56].

Обрізи країв, як видно із зображення, у блоці рівні, але друкарські позначки на окремих сторінках не проглядаються, що є обов'язковим для першодруків. В оцифрованих примірниках першодруків «Кобзаря», які зберігаються у фондах відділу рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, такі позначки чітко видно. Тому вважати цей примірник першодруком однозначно не можна, хоч як би цього не хотілося. Остаточний висновок ми одержали від п. Ольги Керзюк, яка на наше прохання оглянула примірник — це фототипія першого видання «Кобзаря» 1840 р., здійснена у 1914 р. Проте примірник сам по собі цікавий і заслуговує, щоб про нього детальніше сказати.

На форзаці зберігся чіткий напис: «Шановній і дорогій панні Ганні Олександрович на wspomин про спільну працю в гуртку у Кременці на Волині. М. Бжеська. 9-го падолиста 1923 року».

Маргарита Бжеська (дівооче прізвище Боно) — дочка колишнього гарібальдійця, співачка, яка виступала з хором Кирила

Стеценка на сценах України, а обробки українських пісень для неї робив сам Микола Леонтович.

На час, зазначений у підписі (1923 р.), вона була дружиною українського політичного і громадського діяча Романа Бжеського, після 1929 р. розлучилася з ним і вийшла заміж за бандуриста Костянтина Місевича, який воював в УПА і загинув у 1943 р. Дальша її доля невідома. Діяльність Романа Бжеського лише недавно стала об'єктом досліджень. Одним із перших в Україні про нього написав Ярослав Дашкевич [16]. Доволі ґрунтовно його життєпис подав Г. Іванущенко [56]. Роман Бжеський є автором кількох праць про Тараса Шевченка, зокрема, цікаво, що у статті «Чи маємо в ужитку автентичний текст «Кобзаря»?» [3] він не згадує про наявність у його сім'ї першодруку.

Але повернемося до підпису на книзі. Місто «Кременець» зазначено не випадково. Роман Бжеський після поразки Визвольних змагань, активним учасником яких він був, опинився у Кременці, де став активним діячем «Просвіти», власником книгарні. Одночасно працював з молоддю в конспіративних гуртках. З «Просвітою» пов'язане також ім'я Ганни Олександрович. Прізвище «Олександрович» фігурує в кількох матеріалах, які висвітлюють діяльність кременецької «Просвіти». У відомостях з історії Державної духовної православної семінарії в Кременці (1919–1939), поданих на сайті Волинської православної богословської академії, зазначено, що на своїх засіданнях керівництво товариства «Просвіта» часто розглядало питання українізації навчального процесу в духовних школах Волині. На одному з них 15 серпня 1923 р. слухали доповідь Олександровича (ім'я не зазначене) про останній єпархіальний з'їзд, який ухвалив здійснити українізацію духовних шкіл. На засіданні було прийняте рішення звернутися до Кременецької семінарії і Дерманської духовної школи із запитаннями, які підручники необхідно заготовити для забезпечення ними учнів [54]. Ганна Олександрович, мабуть, була дочкою (якби дружиною, то було б написано «пані Ганні») згаданого діяча «Просвіти». Про який гурток йдеться у дарчому написі Маргарити Бжеської Ганні Олександрович можемо здогадатись з іншого матеріалу, присвяченого діяльності А. Животка на Кременеччині у 20-х рр. ХХ ст. «У Кременці діяльність А. Животка

підтримували Жіночий гурток, Богоявленський монастир в особі єпископа Діонісія, місцеве Товариство «Просвіта» в особі його членів — В. Біднова, В. Дорошенка, Д. Олександровича, Н. Хомчука та ін.» [27, с. 139]. Гадаємо, що в написі на книзі йдеться про Жіночий гурток.

Архівні документи свідчать, що у 1922 р. в Кременці для вшанування пам'яті Т. Шевченка був створений Громадський комітет, який координував роботу організації [13]. У рамках цих заходів був виданий «Малий Кобзар» (Кременець, 1922 р.). З огляду на це зрозумілим стає такий подарунок. Та й, зрештою, навряд чи Р. Бжеський міг комусь віддати (навіть дружині) такий раритет для подарунка. Правдоподібніше шукати шляхів надходження до Кременця фототипічного видання 1914 р. Оскільки Р. Бжеський мав зв'язки зі Львовом, зокрема з Науковим товариством імені Шевченка, друкувався у «Літературно-науковому віснику», то міг придбати для своєї книгарні кілька примірників фототипічного видання першодруку «Кобзаря», яке здійснило НТШ у Львові в 1914 р. для розповсюдження їх через «Просвіту». Стосовно підпису на саморобній обкладинці згаданого примірника «Кобзаря», який Г. Іванущенко прочитав як «В. Бан.» і припустив, що це може бути Василь Бандера — брат С. Бандери, то тут більше запитань, ніж відповідей, оскільки чітко відчитуються лише три букви «В. Ба».

Виникає питання: чому так багато бібліотек і музеїв помилково подають фототипічне видання «Кобзаря» 1840 р., яке вийшло у Львові у 1914 р., як першодрук?

Ми порівняли оригінальне видання «Кобзаря» 1840 р. і його факсиміле 1914 р., які зберігаються у фондах ЛННБ України ім. В. Стефаника. Причому фототипія з колишньої бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка збереглася з усіма складовими видання: блок, обкладинка, суперобкладинка, що є доволі рідкісним явищем (переважно у задекларованих бібліотеками примірниках збережений лише блок з титульним аркушем і фронтиспісом). Примірник першодруку з бібліотеки НТШ, за яким готували фототипію, не мав автентичної обкладинки із зазначенням видавця: Изданіе П. М-са (Петра Мартоса). Видавці НТШ дали свою тонку видавничу обкладинку, на якій не було зазначено вихідних даних, і суперобкладинку з тонкого прозорого паперу, на якій були такі

вихідні дані: «Кобзарь Т. Шевченка: Фототипія першого видання 1840 р. Львів. Накладом Наукового товариства імени Шевченка, 1914». На внутрішньому манжеті суперобкладинки у примірнику ЛННБ України ім. В. Стефаника олівцем зазначено: з оригіналу 17382 (інвентарний номер бібліотеки НТШ).

Оскільки тонка суперобкладинка швидко псувалася, для читача залишалась інформація лише на титульному аркуші фототипії, який повністю відтворював титульний аркуш першодруку.

На сайті «Букинистический форум «Старая книга» подано фахове пояснення експерта (ним виявився відомий книгознавець Степан Захаркін) стосовно атрибуції факсимільного видання «Кобзаря» 1914 р.: «Факсимільне видання є максимально точною копією оригіналу (на відміну від репринтного — про розрізнення цих термінів можна прочитати, наприклад, у книжках С. А. Рейсера). У цьому сенсі існує лише одне факсимільне видання «Кобзаря» 1840 року. Його випустило 1914 року до 100-річчя Шевченка Наукове товариство імени Шевченка у Львові під наглядом директора Національного музею у Львові Іларіона Свенціцького. Для цього видання було спеціально виготовлено безцелюлозний папір, який точно імітував ганчірний папір першої половини XIX ст., на якому видрукувано перше видання «Кобзаря». Жодних випускних даних книжка не містила; про те, що це факсиміле, повідомляла суперобкладинка з напівпрозорої кальки. Відома маса випадків, коли цю книжку без суперобкладинки видавали — коли через незнання, а коли й свідомо — за оригінал 1840 року. Проте у факсиміле є кілька рис, які привертають увагу. По-перше, специфічна обкладинка. Річ у тім, що жодного примірника видання 1840 року в рідній обкладинці не збереглося, і як вона виглядала, відомо лише з описів. Тому Свенціцький вирішив не фантазувати й «одягнув» своє перевидання в обгортку з чистого паперу. По-друге, у видання 1914 року нерівний, рваний край — як у необрізаних примірників книжок 18-19 ст. Проте ці особливості, за бажання, легко усунути: обкладинку зірвати, а краї обрізати. Залишається лише одна можливість відрізнити таке «підкориговане» факсиміле від оригіналу: це аналіз фронтиспіса. В оригіналі це відбиток з офортної дошки, а у виданні 1914 року — репродукція» [64].

Дослідник чи бібліотекар, який ніколи не тримав у руках автентичного першодруку, не бачив якості паперу оригіналу, рівних обрізів блоку, друкарських позначок на окремих сторінках, цілком закономірно сприймав фототипію як першодрук, оскільки фототипічне видання 1914 р. найбільше наближене до оригіналу. Про це також зауважив В. Щурат у короткій рецензії на це видання НТШ, поміщеній в номері газети «Діло», присвяченому ювілею Шевченка: «З фотографічною вірністю при помочі фототипії репродуковано його тепер у Львові коштом Наукового Товариства ім. Шевченка. Дібрано навіть папір подібний до паперу того видання. Факсиміле крім вартости для бібліофіла має й наукову вартість. Для студий над Шевченком є се річчю неоціненої ваги» [47].

Таким чином, дещо некоректне видавниче оформлення фототипічного видання першодруку «Кобзаря», яке вийшло під егідою Наукового товариства імені Шевченка у Львові в 1914 р. (в таких випадках подається або паралельний титульний аркуш із вихідними даними факсимільного видання або відповідна обкладинка з такими даними), спричинило помилки в атрибуції таких примірників як першодруків «Кобзаря» 1840 р.

Оскільки тираж фототипічного видання першодруку «Кобзаря», здійсненого Науковим товариством імені Шевченка у 1914 р., становив 3 000 примірників, а примірник коштував відносно недорого — 1 крона 40 сот [10, с. 167] (книга тоді коштувала 5-10 крон), то й збереглося таких примірників значно більше, ніж першодруків.

Скільки ж насправді примірників першодруку «Кобзаря» Т. Шевченка 1840 р. збереглося до сьогодні у бібліотеках, музеях і приватних колекціях? Вичерпну відповідь дати важко. Інформацію, яку вдалося зібрати за сприяння співробітників бібліотек і музеїв, яким автор щиро вдячна, пропонуємо читачам.

*Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського (Київ)*

Опис примірника першого видання «Кобзаря» 1840 р., який зберігається у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, на наше прохання зробила науковий співробітник цієї бібліотеки, відомий дослідник видань «Кобзаря» Ірина Дмитрівна Войченко. Подаємо його дослівно:

«Кобзарь» розміщений четвертим у конволюті з чотирьох книг, і ймовірно, був приєднаний до готового конволюту останнім. Частково про це свідчить дата [оправлення?] — «1836», яку записано фіолетовим чорнилом на форзаці верхньої палітурної кришки поруч з нерозшифрованим підписом власника. Крім того, попередня власницька оправа конволюта, змінена під час останньої реставрації, первісно могла призначатись лише для трьох книжок — її корінець був дещо вужчим, ніж потребувалось для вміщених чотирьох. «Кобзарь» приплетено без обкладинки, титульний аркуш — після першого шмуцтитулу, офорт В. І. Штернберга — після титульного аркуша на розвороті зі с. 5. Розмір окремого аркуша — 19,85 × 12 см. На сторінках з текстом «Кобзаря» чорним олівцем невідомою рукою зроблено замальовки і написи: с. 82 — дві чоловічі та три жіночі голівки з підписами, малюнок тополі, дата «29/XI.1882»; с. 112 — чоловіча голова в козацькій шапці; с. 114 — голова парубка на тлі куща, написи з підписом [автора малюнка?] і дата «1885». У верхній частині титулу напис чорним чорнилом: «IV, 289». Штампи: «Всенародня Бібліотека України в Києві», «ВБУ». У листопаді 2001 р. було проведено наукову експертизу книги методом порівняння з примірником Д. Мордовцева з фондів Інституту літератури НАН України за ознаками друку, якості паперу та конструкції книжкового блоку. Комісія у складі В. С. Бородіна, доктора філологічних наук, старшого наукового співробітника Інституту літератури НАН України; М. М. Омельченка, кандидата технічних наук, завідувача сектору паперознавства НБУ ім. В. І. Вернадського; І. Д. Войченко, наукового співробітника НБУ ім. В. І. Вернадського дослідила обидва примірники і, виходячи з їх ідентичності за основоположними ознаками, підтвердила автентичність примірника НБУВ. Побутування книги в період до 1914 р. засвідчують дати написів та малюнків, зроблених невідомою особою на її сторінках. На жаль, з'ясувати, коли саме і яким шляхом примірник надійшов до фондів НБУВ не виявилось можливим. Перша книга у конволюті: Котляревський І. П. Енеида на малоросійській язык перелиціованная И. Котляревским. — 2-е изд. — СПб. : тип. И. Глазунова, 1808; друга — Опыт собрания старинных малоросійских песней. — СПб. : тип. К. Крайя, 1819; третя — Малоросійскія и червонорусскія народныя думы и песни. —

СПб. : тип. Э. Праца и Ко, 1836. Сучасну оправу конволюта виконано кілька років тому в НБУВ. До цього оправа була власницькою — картонна, оклеєна зеленим «мармуровим» папером, корінець та куточки шкіряні зеленого кольору, як зазначено вище, вона була дещо завузькою для чотирьох книжок (ймовірно, власник, не змінюючи оправи, доповнив конволют останнім виданням — «Кобзарем» 1840 р.). Розмір власницької оправи складав 20,5 × 13 см. Електронна копія примірника (їдеться про відповідну частину конволюта) представлена на сайті НБУВ».

*Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка
НАН України (Київ)*

У фондах відділу рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка зберігаються два примірники першого видання «Кобзаря» 1840 р. Оцифровані електронні копії цих примірників, які виконав Сергій Гавришкевич, ми одержали за сприяння завідувача відділу Галини Миколаївни Бурлаки.

Автентичність примірників першодруку не викликає жодних сумнівів. Перший (Ф. 1, № 533) надійшов до Інституту з Музею В. Тарновського в Чернігові у 1933 р., другий (Ф. 1, № 1173) передала Українська Вільна Академія Наук у США 2006 р. у складі колекції Шевченкових раритетів, вивезених з України у 1943 р., про що пише С. Гальченко у виданні «Повернені Шевченківські раритети» [8].

Обидва примірники належали відомому українському та російському письменнику, історичу Данилу Мордовцю (Мордовцеву) (1830–1905). Про це свідчить напис від руки на першому примірнику на звороті фронтиспіса: «№ 184 Д. Мордовцевъ. СПб. 1859» і чорнильний штамп з ініціалами «Д М» на авантитулі другого примірника. Про те, що криптонім «Д. М.» належить Д. Мордовцю, засвідчив він сам у спогадах про Тараса Шевченка. Як редактор «Саратовских губернских ведомостей» він надрукував статтю, за яку ледь не постраждав. Врятували історика знайомі посадовці, відправивши його у Петербург. Про це Мордовець згадує: «Та на що було його, задрипаного, та й «разыскувать», коли і автор той, Д. М., і редактор — се-ж був я грішний лихом недобитий, Данило Мордовець» [36, с. 245].

Підтвердженням однієї і тієї ж особи як власника обох примірників «Кобзаря» 1840 р. є їхня ідентична оправа — під вишуканий мармур з переплетенням чорного, червоного і жовтого кольорів.

Перший примірник, який надійшов до Інституту з Музею В. Тарновського, добре збережений, але не має оригінальної видавничої обкладинки, на якій був зазначений видавець Мартос. На аркуші, наклеєному на верхній палітурній кришці, та на звороті фронтисписа є печатка-екслібрис Музею із зображенням озброєного козака і написом: «Ч. Г. З. Музей Украин. Древн. В. В. Тарновского». На окремому (після оправи) аркуші — напис: «№ 1 Отд. XII», який стосується Шевченківської колекції музею. На корінці оправи обрамлене вензелями золоте тиснення: «Шевченко. Кобзарь».

Другий примірник, який надійшов з Української Вільної Академії Наук у США, крім чорнильного штампа з написом «Д М», жодних позначок не має. Він також без оригінальної видавничої обкладинки. На вклеєному в кінці книги аркуші від руки написано зміст книги (друкований аркуш зі змістом відсутній у примірнику). Оправа потерта, дещо пошкоджений корінець. Книга поміщена у футляр, оправлений в таких самих кольорах, як обидва примірники. На торці футляра збоку (по довжині) тиснений золотом напис: «Тарас Шевченко. Кобзар 1840 року», зверху (по ширині) також тиснений золотом напис: «Тарас Шевченко», який обрамлений вензелем, як у попередньому примірнику. Такий футляр не має безпосереднього відношення до примірника 1840 р. Він був виготовлений у 1974 р. у видавництві «Дніпро», яке здійснило факсимільне видання «Кобзаря» 1840 р. з примірника Інституту літератури імені Шевченка (Ф. 1, № 533), повторивши навіть колір оправи. У футлярі під колір оправи було поміщене факсиміле і окрема брошура В. Бородіна обсягом 34 с. як передмова під назвою: «Перше видання «Кобзаря» Тараса Шевченка». На футлярі зазначено: ціна 65 коп. Така ж ціна зазначена у вихідних даних факсимільного видання: «Ціна комплекту в футлярі 65 коп.».

Кожен примірник «Кобзаря» має свою історію. Напис на першому примірнику «Д. Мордовцевъ. СПб. 1859» належить до року, коли Данило Мордовцевъ познайомився з Тарасом Шевченком через Миколу Костомарова, з яким був у близьких стосунках ще

у Саратові. Мордовець працював у Саратовському статистичному комітеті, а Костомаров перебував у цьому місті на засланні від 1848 до 1859 р. У 1859 р. М. Костомарова запросили на посаду професора Петербурзького університету, а Д. Мордовець приїхав до Петербурга шукати захисту після «небезпечної» публікації в «Саратовских губернских ведомостях», про яку вже йшлося раніше. Про свою зустріч з Т. Шевченком він згадував: «Тут же й подарував мені на добру незабудь кілька там своїх офортних малюнків, котрі я потім у дев'яностому, мабуть, році, передав до українського музею невришущої пам'яті Василя Васильовича Тарновського [36, с. 249].

Ще у Саратові у 1860 р. Д. Мордовець опублікував рецензію на видання «Кобзаря» 1860 р. в «Русском Слове». Упродовж 25 років Д. Мордовець був організатором вечорів пам'яті Т. Шевченка, заступником голови НТШ у Петербурзі. У його бібліотеці було чимало видань творів Шевченка та рукописів. Сучасник Мордовця П. Стебницький [43], який разом з Мордовцем брав участь у діяльності української громади в Петербурзі, зазначав, що всі Шевченкові рукописи з архіву Мордовця були даровані Чернігівському музею ім. В. В. Тарновського, а після смерті Мордовця родина віддала Музею всі матеріали, які мали український характер і були пов'язані з літературою і мистецтвом. Очевидно, серед цих матеріалів до музею потрапив і «Кобзар» 1840 р. з колекції Д. Мордовця.

Коли у 1926 р. створювався Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, за урядовим розпорядженням Шевченкові речі звозили до Інституту як від приватних колекціонерів, так і з державних музеїв [57]. У 1933 р. була створена Галерея картин Шевченка, основу якої становили зібрання В. Тарновського з Чернігівського музею, а зібрані книжкові видання, які належали Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, зберігались у будиночку-музеї Шевченка на Козиному болоті (тепер — провулок Тараса Шевченка поблизу майдану Незалежності). На сьогодні будинок-музей — філіал Національного музею Шевченка, відкритого у 1949 р. як Державний музей Шевченка (від 2001 р. — Національний) у будівлі I половини XIX ст., що належала Миколі Терещенку — меценату та колекціонеру образотворчого мистецтва.

З київським будинком-музеєм Тараса Шевченка пов'язана доля другого примірника «Кобзаря» 1840 р., який зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка. З початком війни у 1941 р. фонди з будинку-музею частково були вивезені до Новосибірська. Тими, що залишилися, опікувалися і оберігали їх директор музею Андрій Терещенко та ще кілька працівників. Частину музейних цінностей він у трьох скринях відправив до Праги, але вони опинились у Познані, нібито були знищені в ході воєнних дій, але достеменно про це невідомо. Оригінальні офорти Шевченка з дарчими написами, оригінал листа Шевченка до П. Симиренка 26.XI.1859 р. з приводу видання «Кобзаря» 1860 р., перше видання «Кобзаря» 1840 р. та інші раритети А. Терещенко взяв з собою в еміграцію. І лише в 2006 р. раритети з Української Вільної Академії Наук (США) повернули в Україну, а з ними — і примірник «Кобзаря». Докладно про це пише шевченкознавець Сергій Гальченко у передмові до згаданого вже видання «Повернені Шевченківські раритети» [8]. Якщо на деяких раритетах, які оглядав С. Гальченко ще у 1992 р. (процес повернення тривав 15 років) у Нью-Йорку, були інвентарі будинку-музею Т. Шевченка, то на повернутому «Кобзарі» інвентарного номера ми не виявили.

*Львівська національна наукова бібліотека України
імені В. Стефаника (Львів)*

У фондах відділу рідкісної книги ЛННБ України ім. В. Стефаника зберігаються два примірники першого видання «Кобзаря» 1840 р., які ми оглянули за сприяння завідувача відділу О. М. Колосовської. Обидва в доброму стані, в пізнішій оправі, але без оригінальних видавничих обкладинок. Перший (Рк II 33.236/1, інв. 70.014) має на титульному аркуші дарчий напис: «Подарокъ мой, искренно уважаемому Александру Яковлевичу Конисскому. Левъ Жемчужниковъ. 23 июня 1899. Погорельцы». «Погорельцы» (тепер — с. Погорільці Семенівського району Чернігівської області) — тодішній масток Олексія Олексійовича Петровського — дядька (по материній лінії) Олексія Костянтиновича Толстого і братів Жемчужникових (Олексія, Володимира, Лева). З Погорільців адресовані два листи Лева Жемчужникова Олександрові Конисському — від 18 жовтня 1897 р. і 17 жовтня 1898 р. [22]. Із

змісту листів зрозуміло, що О. Кониський звертався до Л. Жемчужникова з питаннями стосовно біографії Т. Шевченка, зокрема періоду заслання, і вислав йому свою книгу «Жизнь украинского поэта Тараса Григорьевича Шевченка» (Одесса, 1898) з цензурними вилученнями. В листах Л. Жемчужникова читаємо, що він доповнював цензурні вилучення відомостями з львівського видання [32], про яке він згадує. В свою чергу, О. Кониський присвятив Л. Жемчужникову оповідання «Ранком в Алупці» [31]. У листі від 18 жовтня 1897 р. Л. Жемчужников пише, що Андрій Іванович Лизогуб після арешту Т. Шевченка передав йому серед інших Шевченкових паперів «вилучені цензурою вірші з його «Кобзаря» і видання».

Щоб встановити, про яке видання йдеться, ми звернулися до статті Т. Ківшар «Особисте книжкове зібрання Т. Г. Шевченка» [30]. На основі документів, опублікованих у виданні «Кирило-Мефодіївське братство» (Т. 2, 1990), Т. Ківшар зазначає, що було вилучене видання «Кобзаря» 1843 р. [30, с. 105], але у 1843 р. «Кобзар» не виходив. Проте, у документі № 259 у виданні «Кирило-Мефодіївське братство» справді під назвою «Виклад змісту творів Т. Г. Шевченка, опублікованих у «Кобзарі» 1843 р., зроблений III відділенням» «Кобзар» датується 1843 р. Із змісту стає зрозуміло, що йдеться про «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки» 1844 р.

Лев Жемчужников (1828–1912) — український і російський художник, правнук (по матері) останнього гетьмана України Кирила Розумовського. «Лев Жемчужников — унікальний представник російської еліти, який своє життя присвятив збагаченню культури українського народу, став у ряд правдивих культурних діячів України XIX ст.» [49, с. 8].

Дослідники вважають, що з «Кобзарем» 1840 р. Л. Жемчужников був обізнаний: його двоюрідний брат, поет О. К. Толстой, подарував художникові твори Тараса Шевченка, якими він тішився, які читав і перечитував багато разів [49, с. 11]. Зрештою, про це писав сам Л. Жемчужников у спогадах: «Видя во мне горячую любовь к Малороссии, Алексей Толстой, полюбивший Малороссию с детства, вполне мне сочувствовал и, желая посвятить меня в красоты её языка, подарил мне сочинение Шевченко» [23, с. 141]. У примітці від редактора спогадів зазначено: «Первое издание,

составляющее теперь редкость». Шевченку присвячено багато сторінок у спогадах Л. Жемчужникова. Він згадує про зустріч з Шевченком, аналізує поему «Невольник», яку читав у рукописі під назвою «Сліпий», високо оцінює видання О. Кониського про Шевченка.

Повернувшись з-за кордону до Петербурга, Л. Жемчужников розпочав студії з української історії та літератури. За мотивами Т. Шевченка він створив картини «Бандурист на могилі», «Кобзар на шляху» (1854 р.), «Покинута» (1860 р.). Коли Шевченко був на засланні, Л. Жемчужников допомагав йому матеріально. Особисто познайомився з поетом у 1860 р., коли повернувся до Петербурга після трирічних подорожей по Європі та навчання в Парижі. Після смерті Шевченка опублікував в журналі «Основа» спогади [21].

Примірник «Кобзаря», який подарував Л. Жемчужников, походить з особистої бібліотеки відомого українського письменника, громадського діяча, одного з фундаторів Наукового товариства імені Шевченка у Львові, біографа Тараса Шевченка Олександра Кониського (1836–1900). Частину своєї книгозбірні (392 кн.) ще при житті у 1894 р. О. Кониський передав бібліотеці НТШ, а понад 500 видань, згідно із заповітом, надійшло до бібліотеки після його смерті [17]. Оскільки Бібліотека НТШ у 1940 р. стала однією із складових створеної академічної бібліотеки у Львові, то й примірник «Кобзаря» 1840 р. з бібліотеки О. Кониського зберігається тепер у ЛННБ України ім. В. Стефаника.

Основна частина видань з бібліотеки О. Кониського зберігається у відділі україніки ЛННБ України ім. В. Стефаника, окремі видання, як-от «Кобзар» 1840 р. — у відділі рідкісної книги, а от примірник «Русалки Дністрової», який О. Кониському подарував Я. Головацький у 1865 р., — у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. В. Дорошенко у нарисі «Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка у Львові» [18, с. 10] зазначив, що НТШ взяло собі з бібліотеки О. Кониського тільки східноукраїнські видання, а галицькі друки подарувало Українському науковому товариству у Києві. У 1920-ті роки книгозбірня цього товариства увійшла до бібліотеки Української Академії наук у Києві [12]. Мабуть, тому «Кобзар» Т. Шевченка з колекції О. Кониського — у Львові, а «Русалка Дністрова» з його ж бібліотеки — у Києві.

Примірник «Кобзаря» О. Кониського має подвійну оправу: стару — сірого кольору, тонку, з наклеєним № 364 (можливо, це номер з бібліотеки О. Кониського) і новішу, очевидно, з бібліотеки НТШ — зелений коленкор з коричневими краями і тисненим інвентарним номером 17382. На оправі — наклейка: Бібліотека Наук. тов. ім. Шевченка, 17382. Цей інвентарний номер «Кобзаря» був зареєстрований у старому картковому каталозі Бібліотеки НТШ, який тепер зберігається у відділі рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника. Проте під цим інвентарним номером мусив бути ще один примірник, з якого НТШ робило фототипічне видання 1914 р., оскільки на примірнику 1914 р. у відділі рідкісної книги олівцем зазначено: з оригіналу 17382. Але він мав чистий титульний аркуш, як це відбито на фототипії. Про львівський примірник «Кобзаря» Я. Дашкевич писав до Ю. Меженка у листі від 10 вересня 1961 р. Ю. Меженко, який розшукував «Кобзарі» по бібліотеках, просив дізнатися, чи у львівському примірнику «Кобзаря» збереглася видавнича обкладинка. Я. Дашкевич написав: «Тепер про «Кобзар» 1840 р. у Львові. У Львові, на скільки мені вдалося перевірити, є два примірники цього видання, обидва вони зберігаються тепер у Кабінеті рідк[існ]ої книги в Бібліотеці АН. Перший з них — це примірник Кониського, подарований йому в 1899 р. Жемчужниковим. Після смерті Кониського він, разом з його бібліотекою, попав у бібліотеку НТШ. Другий примірник — примірник бібліотеки польського магната Гвальберта Павліковського. Обидва ці примірники з відомими цензурними куп'юрами (мають по 114 стор[інок]) — і обидва без друкованих обкладинок. (Обидва примірники переплетені в оригінальні палітурки — напівм'які — з 1840 р., але ці палітурки без надрукованого тексту).

Мені не вдалося ствердити куди подівся примірник, який описував В. В. Дорошенко. Правдоподібно в бібліотеці НТШ був ще один примірник «Кобзаря». Пригадую, що в 1948 р. «Кобзар» 1840 р. з колишньої бібліотеки НТШ вкрадено (був такий «зав[ідувач]» бібліотеки на [вул.] Радянській Карпов) — після великого шуму цей примірник знайшли на подвір'ї бібліотеки на вул. Радянській. Чи це був примірник Кониського чи якийсь інший вже не пригадую. Не виключено, що В. В. Дорошенко мав свій

власний примірник, якраз з друкованою обкладинкою* — і цей примірник забрав з собою. На жаль, все це вияснити не вдається. Для того, щоб замести сліди «господарювання» в колишній бібліотеці НТШ, давній картковий каталог бібліотеки НТШ по-варварськи знищено**...» [15, с. 207].

На другому примірнику (Рк II 33.236/2) є кругла печатка невеликого розміру з написом по колу: «Gwalbert Pawlikowski». На пізнішій картонній оправі напис від руки: «Kobzar» 1840 і за-тертий шифр 8675 (можливо, з бібліотеки Павліковського). Книга належить до колекції Гвальберта Павліковського (1792–1852) — польського діяча, мецената мистецтва і колекціонера. Народився в Перемишлі, жив у Відні, в родовому маєтку Медиці (село Перемиського повіту Жешувського воєводства) та у Львові. Колекція Г. Павліковського налічувала близько 20 тисяч друків і рукописів, 700 карт, понад 25 тисяч рисунків і графіки. Коли під час революції 1848–1849 рр. в Угорщині російська армія І. Паскевича увійшла на територію Угорщини, Г. Павліковський вивіз бібліотеку до Львова в монастир Домініканів, а частину передав на депозит до бібліотеки Оссолінеуму. Збірку заповів своєму синові з умовою, що згодом бібліотека стане власністю міста Львова [51]. Але лише внук Г. Павліковського у 1921 р. передав її бібліотеці Оссолінеуму [50]. У 1940 р. фонди бібліотеки Оссолінеум разом з фондами бібліотек Наукового товариства імені Шевченка та Народного Дому, доповнені великою кількістю приватних бібліотек, бібліотек різних організацій, установ, громад, склали основу академічної бібліотеки у Львові (тепер — Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника).

* Можна погодитися з цим твердженням Я. Дашкевича, тому що В. Дорошенко описав наочно «Кобзар» у своїй праці «Бібліографічний покажчик творів Т. Шевченка» (Львів : Накл. авт., 1938, № 445), про що свідчить опис обкладинки видання, яка до сьогодні не збереглася у жодному відомому примірнику.

** Я. Дашкевич тоді ще не знав, що каталог бібліотеки НТШ зберігся в підвалах бібліотеки і тепер — у відділі рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника.

Російська державна бібліотека (Москва)

У фондах Музею книги Російської державної бібліотеки, за даними старшого наукового співробітника науково-дослідного відділу рідкісних книг Музею книги п. Лариси Белової, зберігається три примірники першого видання «Кобзаря» Т. Шевченка 1840 р. Один із них — у складі колекції російського письменника, бібліофіла, бібліографа М. П. Смирнова-Сокольського. Примірник відомий дослідникам з опису самого Миколи Павловича Смирнова-Сокольського у його книзі «Моя бібліотека» [42, с. 485]. Тараса Шевченка М. П. Смирнов-Сокольський називав «великим українським поетом і чудовим художником», а при описі зазначив, що збереглася невелика кількість примірників прижиттєвого видання «Кобзаря». У преамбулі до опису подав інформацію про особу Т. Шевченка, зазначивши, що багате подіями життя поета розказане в «Автобіографії» та «Щоденнику», в прекрасних його думках і поемах, в картинах, автопортретах та рисунках, численних спогадах його сучасників.

У колекції М. П. Смирнова-Сокольського, яка надійшла до бібліотеки у 1975 р., є всі прижиттєві видання творів Т. Шевченка, зокрема, крім першого видання «Кобзаря», — «Гайдамаки» (1841 р.) з автографом поета (Смирнов-Сокольський вважає, що це дар Шевченка віце-президенту Академії художеств Ф. П. Толстому); «Кобзар» (1860 р.) видання Платона Симиренка; «Гайдамаки» (1861 р.) з друкарні П. Куліша, яке Смирнов-Сокольський також зарахував до прижиттєвих, хоча цензурний дозвіл датується 15 травня 1861 р.

Примірник «Кобзаря» 1840 р. з колекції Смирнова-Сокольського на форзаці має екслібрис власника. Оправа напівшкіряна, складена, корінець шкіряний із золотим тисненням, кутики зі шкіри. Верхня і нижня кришки оправи покриті мармуровим папером. Ніяких записів на книзі немає. Видавничі обкладинки не збереглися. На двох інших примірниках із фондів Музею книги немає ні екслібрисів власників, ні записів, не збереглися також видавничі обкладинки. Шлях надходження їх до бібліотеки встановити не вдалося. Оправи на обох примірниках «Кобзаря» напівшкіряні, з золотим тисненням на корінцях, орієнтовно ХІХ ст.

У фондах Музею книги зберігається ще один, четвертий, примірник «Кобзаря» 1840 р., який попередньо був зарахований бібліотекою до першодруків і піддавався пізнішій реставрації. Після нашого повторного звернення до Музею книги з проханням порівняти для ідентифікації кожен примірник «Кобзаря» з примірником М. П. Смирнова-Сокольського, автентичність якого не викликає сумнівів, четвертий примірник виявився факсимільним виданням першодруку «Кобзаря», яке здійснило Наукове товариство імені Шевченка у Львові у 1914 р. «Кобзарі» надходили до бібліотеки у 1939, 1963, 1966 роках.

*Наукова бібліотека Санкт-Петербурзького державного
університету (Санкт-Петербург)*

Унікальний позацензурний примірник «Кобзаря» 1840 р., який має 115 сторінок, у 1961 р. виявив Юрій Меженко у фондах бібліотеки тодішнього Ленінградського університету. Цей примірник був фототипічно перевиданий у 1962 р. з післямовою відомого шевченкознавця Василя Бородіна [6]. На основі архівних даних Центрального державного історичного архіву СРСР у Ленінграді В. Бородін встановив, що рукопис у цензурний комітет надійшов від Євгена Гребінки, а не від видавця Мартоса, як той стверджував у своїх спогадах [35]. Дозвіл було видано раніше, ніж рукопис зареєстровано у цензурному комітеті. У «Кобзарі» дата цензурного дозволу — 12 лютого, а не 7 березня, коли П. Корсаков офіційно зареєстрував рукопис у цензурному комітеті. В. Бородін вважає, що Є. Гребінка приватно звернувся до свого доброго знайомого цензора П. Корсакова, тому у цьому примірнику відсутні викреслення і за обсягом (115 с.) він відрізняється від типового першодруку (114 с.). На думку В. Бородіна, вилучення з «Кобзаря» зробив не цензор, а сам Мартос. Частина накладу видрукували на кілька днів раніше, ніж підписав цензор. Видавець Мартос надіслав примірник М. Маркевичу 13 квітня, хоча квиток на випуск цензор підписав 18 квітня. У консервативно-реакційних колах «Кобзар» відразу зазнав нападок, про що свідчить цитований В. Бородіним щоденник М. Маркевича. Очевидно, на думку В. Бородіна, переляк спонукав Мартоса вилучити ряд уривків і дати видання на переверстку, незважаючи на грошові витрати.

Сьогодні цей унікальний примірник, в якому відсутні вилучення Мартоса, зберігається у фондах відділу рідкісних книг і рукописів наукової бібліотеки Санкт-Петербурзького державного університету. На наше прохання завідувач цього відділу Олексій Олександрович Савельєв подав вичерпну інформацію про цей примірник, яку ми подасмо без змін у перекладі з російської мови: «У Науковій бібліотеці СПб ДУ справді є примірник першого видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка (СПб., 1840; шифр Е І 4523, інвентар 18 786). Цей екземпляр був двічі фототипічно перевиданий у Києві в 1962 р. і 1974 р.* з післямовою В. С. Бородіна. Фототипічне видання передає всі особливості оригіналу: у книзі є титульний аркуш з цензурним дозволом на звороті, 1 лист ілюстрацій (офорт з підписом: «В. Штернберг — Обольянінов, 2925»; основний блок — С. 5-115 з текстами віршів. У факсимільному виданні вилучені бібліотечні позначки: 1) шифр «Е І 4523» синім олівцем на верхньому форзаці і титульному аркуші; 2) інвентар 18786 і штамп інвентаризації 1950 р. на титульному аркуші і с. 17; 3) дореволюційний штамп бібліотеки Імператорського Санкт-Петербурзького університету на титульному аркуші, звороті титульного аркуша і с. [101]; 4) штамп бібліотеки Ленінградського державного університету на титульному аркуші, с. 17 і с. 115. На титульному аркуші проставлені цифри 1307; на с. 74 наявний запис: «М. Разумовский, студент С.-П. у-та І курса, 15 окт. 1906». Книга оправлена у бібліотеці СПб. університету в кінці ХІХ ст., оправа — картон, обклеєний синьо-чорним мармуровим папером, кутики і корінець шкіряні, на корінці тиснення: «1840 Кобзарь Т. Шевченка Е І 4523». Видавничої обкладинки цей примірник не має.

Що стосується походження цього примірника у складі зібрання бібліотеки, на це питання однозначно, на жаль, відповісти неможливо. З одного боку, безумовно, має рацію В. С. Бородин, який зазначив, що книга зареєстрована у першому томі виданого у 1898 р. «Каталога русских книг СПб. университета» (с. 1038), а за шифром стоїть на полиці по сусідству з виданнями 1891 р., і

* О. Савельєв помилився. Насправді у 1974 р. було перевидано з передмовою В. Бородин першодрук «Кобзаря» 1840 р., який зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка у Києві.

очевидно, була включена до університетського книжкового фонду якраз у той час в середині 1890-х рр. З іншого боку, В. С. Бородіну було, очевидно, невідомо, що цей примірник «Кобзаря» у бібліотечній розстановці стоїть поруч з іншими виданнями кінця 1830–1840-х рр., які надійшли в університетське книжкове зібрання у 1851 р. в складі бібліотеки Санкт-Петербурзького цензурного комітету. Кілька тисяч томів цієї бібліотеки в повному обсязі включені до університетського книжкового фонду в середині 1890-х рр. при підготовці першого тому друкованого каталогу бібліотеки.

Однак, на жаль, не можна однозначно пов'язати походження цього примірника «Кобзаря» з бібліотекою СПб. цензурного комітету, оскільки на ньому немає ніяких позначок, характерних для книг цієї бібліотеки — записів цензорів на титульному аркуші з вхідними / вихідними номерами і датами видачі квитків, прикріплених до оправи свідчень друкарів тощо (так, наприклад, видання «Гайдамаків» Т. Г. Шевченка. — СПб, 1841, яке розташоване поруч з «Кобзарем» з шифром Е I 4822, має на титульному аркуші запис: «№ 295. 21 марта 1842. Выдать билет «Цензор Корсаков».

У процесі збору матеріалів до теми ми натрапляли на цікаві факти про примірники першого видання «Кобзаря» 1840 р., які були в музеях і приватних колекціях, але сьогодні місце зберігання окремих з них невідоме, а про інші зовсім немає відомостей.

Примірники «Кобзаря» 1840 р., доля яких невідома

Микола Маркевич

Найґрунтовнішим джерелом інформації про примірники «Кобзаря», які були у приватних бібліотеках чи колекціях видатних особистостей і доля яких на сьогодні невідома, є праця відомого шевченкознавця Василя Бородіна «Перше видання «Кобзаря» Тараса Шевченка», видана окремою брошурою у 1974 р. як передмова до факсимільного видання «Кобзаря» 1840 р. і поміщена у футлярі разом з факсиміле.

На основі архівних даних Пушкінського дому та історичного архіву Бородін подає відомості про надіслані видавцем Б. Мартосом примірники «Кобзаря» ще до появи всього тиражу. Першим із тих, кому він надіслав «Кобзар», був Микола Маркевич (1804–

1860) — відомий український і російський історик, етнограф, фольклорист, поет, композитор. Бородін вважає, що це був позацинзурний примірник, бо надісланий ще 12 квітня, а квиток на друк цензор підписав 18 квітня. У супровідному листі до М. Маркевича, який цитує В. Бородін, Мартос писав: «Додаю при цьому видану мною книжку... Пропоную її вам як данину Вашому талантові, як любителю всього рідного, свого краю, своєї поезії» [5, с. 13]. Згодом, 23 квітня 1840 р., на вечорі у М. Маркевича на якому був присутній і Т. Шевченко, Н. Кукольник критикував Мартоса за видання «Кобзаря», вважаючи, що напрям «Кобзаря» шкідливий і небезпечний, що спонукало Мартоса зробити деякі вилучення у «Кобзарі».

М. Маркевичу Шевченко присвятив вірш «Н. Маркевичу» («Бандуристе, орле сизий...», 1858 р.). Поет зустрічався з М. Маркевичем не лише на вечорах у Петербурзі. У 1843 р. Т. Шевченко зустрів його у Качанівці — помісті Григорія Тарновського. Про цю зустріч він згадував у листі із заслання від 22 квітня 1857 р. [46] до одного з синів М. Маркевича — Андрія Маркевича (1830–1907) — правника, етнографа, філантропа, який після смерті Шевченка сприяв поверненню рукописів поета з архіву III відділення до Музею українських старожитностей в Чернігові і, як вважають шевченкознавці, домігся дозволу на перше в Російській імперії повне видання творів Шевченка 1907 р. (в редакції В. Доманицького). Повернувшись із заслання, Шевченко зустрічався з Андрієм Маркевичем у Москві.

Особиста бібліотека Миколи Маркевича після його смерті стала частиною бібліотеки колегії Павла Галагана у Києві, фонди якої у 1920 р. увійшли до складу Всенародної бібліотеки України (тепер — Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського). На книгах М. Маркевича були екслібриси «Из библиотеки Н. Маркевича» і печатки з гербом роду Маркевичів. На примірнику «Кобзаря», який сьогодні зберігається у фондах НБУ ім. В. І. Вернадського, цих атрибутів немає. Отже, місце знаходження примірника «Кобзаря» з бібліотеки М. Маркевича залишається невідомим.

Тарас Шевченко і Григорій Квітка-Оснoв'яненко

В. Бородин вважає, що Т. Шевченко одержав від Мартоса примірник «Кобзаря» відразу після його виходу.

Відомий книгознавець Таїсія Ківшар у своєму дослідженні «Особисте книжкове зібрання Т. Г. Шевченка» [30] ґрунтовно вивчила історію особистої бібліотеки поета, здійснила реконструкцію складу книжкового зібрання Шевченка на основі різних даних, прослідкувала історіографію бібліотеки. В кінці статті подана публікація списку книг, які належали Шевченку, і які жандарм І. Грибовський відправив Григорію Честахівському до Канева. Серед них зареєстрований «Кобзар» лише 1860 р. Дослідниця вважає, що багато книг не зазначені, оскільки були конфісковані в ході арештів учасників Кирило-Мефодіївського братства, а частина могла загубитися. Деякі з них, правдоподібно, брали «на згадку» друзі чи знайомі. Згодом окремі видання виявилися в колекції П. Потоцького — засновника Музею України, зокрема «Гайдамаки» 1841 р. з автографом Миколі Маркевичу, «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки» 1844 р. та ін., які він передав у 1927 р. до Музею України. Про перше видання «Кобзаря» 1840 р. у бібліотеці Шевченка Т. Ківшар у статті не згадує.

Відомо, що Т. Шевченко посилав «Кобзар» 1840 р. Г. Квітці-Оснoв'яненку, про що той писав у листі до Т. Шевченка від 23 жовтня 1840 р. Докладні відомості про примірник «Кобзаря», який надіслав Т. Шевченко Г. Квітці-Оснoв'яненку, знаходимо у статті Ланевського в журналі «Червоний Шлях» за 1926 р. [34a]. Автор описує придбане у Сумах на базарі видання «Гайдамаків» 1841 р. і «Кобзаря» 1840 р., об'єднаних в одній оправі: «На внутрішньому рожевому боці оправі наліплено картку білого паперця в золотому обідку з написом: «Г: Федоровичу Квитки Т: Шевченко», правопис залишаємо згідно з оригіналом. Гарна оправа книжки з золотим тисненням, а також золота обвідка навколо картки з написом яскраво свідчать про те велике поважання, з яким ставився молодий майбутній велетень і володар думок українського громадянства до другого відомого всій країні письменника, який вже був на схилі літ» [34a, с. 162].

Ланевський вважає, що це вже другий примірник, надісланий Г. Квітці-Оснoв'яненку. Перший Шевченко передав через якогось

приятеля, але той листа загубив, а зачитану книгу передав через П. Мартоса. Г. Квітка-Основ'яненко в листі до Шевченка від 23 жовтня 1840 р. писав: «А книжку, як розгорнув, дивлюсь — «Кобзар», та вже дуже вчитаний. Дарма! Я його притулив до серця, бо дуже шаную Вас, і Ваші думки кріпко лягають на душу» [29, с. 187].

Як тільки вийшли з друку «Гайдамаки», Т. Шевченко вирішив послати поему Квітці-Основ'яненку, але пам'ятаючи, що «Кобзар», переданий раніше, був «дуже вчитаний», разом з «Гайдамаками» оправив і «Кобзар» 1840 р. Ланевський не зміг з'ясувати, як примірник «достався до нашого сумського базару» [34а, с. 165].

У згаданій статті Ланевський публікує як лист відоме Шевченкове звернення «Панове субскрибенти!»: «На попередньому білому аркушикові дрібненько, але старанно і чітко, набрав він своїм гусячим пером 25 рядочків. З кожного рядочку блищить відомий Шевченківський гумор, молодий, дзвінкий, задиркуватий». Автор зазначає, що в листі Шевченка немає ні дати, ні підпису. Примірник, очевидно, був надісланий в кінці 1842 р. — початку 1843 р., оскільки в серпні 1843 р. Г. Квітка-Основ'яненко помер. Ланевський також згадує, що Шевченко ще в листі до Квітки-Основ'яненка від 8 грудня 1841 р. просив роздати спеціальні квитки для передплати «Гайдамаків».

Для з'ясування долі цього примірника необхідно було б встановити особу Ланевського (імені у журналі не зазначено), проте наші розшуки поки що не дали результатів.

В. Бородін у згаданій праці зазначив, що тоді ж Мартос надіслав примірники «Кобзаря» Євгену Гребінці, Нестору Кукольніку, можливо, Карлу Брюллову, Михайлові Глінці. Звичайно, наївно було б сподіватися, що через стільки років після виходу «Кобзаря» вдасться знайти хоч би один із цих примірників, якщо навіть Ю. Меженко жодного з них не віднайшов, хоча все життя збирав відомості про видання «Кобзаря». Крім того, немає документальних підтверджень про те, що П. Мартос справді надіслав «Кобзар» саме цим особам.

Чи мав примірник «Кобзаря» Нестор Кукольник?

Ми спробували знайти хоча б якісь сліди «Кобзаря» в особистій бібліотеці Нестора Кукольника як одного з тих, хто був знайомий як з П. Мартосом (по Ніжинській гімназії), так і з Т. Шевченком (зустрічався з ним на вечорах у М. Маркевича та на зібраннях у власному домі).

Нестор Кукольник (1808–1868) — доволі відома особа у тогочасних літературних і мистецьких колах Петербурга. Серед вихідців з України Н. Кукольник (батько його був родом із Закарпаття) поруч з М. Гоголем, М. Гнедичем та іншими зробив певний внесок у російську літературу. Завсідник петербурзьких літературно-мистецьких салонів, поет, драматург, у рік видання «Кобзаря» був доволі популярною фігурою. Вивченню життя і діяльності Нестора Кукольника багато років присвятив історик і краєзнавець Олександр Ніколаєнко (1934–2009) у Таганрозі, де провів останні роки свого життя Кукольник. Стосункам Кукольника з Шевченком присвячена його стаття «Кукольник и Шевченко», поміщена в літературно-мистецькому журналі «Склянка часу = Zeitglas», який виходить у Каневі як спільне українсько-російсько-німецьке видання [38]. У цій статті О. Ніколаєнко, опираючись на «Дневник» А. Мокрицького (М., 1975), намагається довести, що до викупу Шевченка був причетний також Кукольник, внівши, ймовірно, певну суму грошей на лотерею [38, с. 38-39]. Негативний відгук Кукольника на вечорі у М. Маркевича 24 квітня 1840 р. про «Кобзар» 1840 р., який, на думку дослідників, спонукав видавця П. Мартоса зробити деякі вилучення і переверстати наклад, Ніколаєнко пояснює різницею в поглядах Шевченка і Кукольника. Однак Ніколаєнко не згадує, що Кукольник одержав «Кобзар» від Мартоса. Він схильний думати, що Кукольника міг ознайомити з текстом «Кобзаря» ще у рукописі цензор П. Корсаков, який був у дружніх стосунках з літературно-мистецькою елітою Петербурга. Аргументом, на думку О. Ніколаєнка, є той фактор, що цензор не володів українською мовою, не читав віршів Шевченка, а підписав квиток на видання. Навіть, якщо погодитись з цією думкою, то виникає інше запитання: а чому ж він не попередив цензора, а зробив свою заяву після того, як П. Мартос надіслав перший примірник М. Маркевичу? В одній із своїх праць

О. Николаєнко порушує історію особистої бібліотеки Нестора Кукольника [60]. Він вважав, що власна бібліотека Н. Кукольника сьогодні не існує як цілість. Частина її розійшлась по всій Росії, частина зберігається у фондах Центральної міської публічної бібліотеки ім. А. П. Чехова у Таганрозі та в Таганрозькому державному літературному та історико-архітектурному музеї-заповіднику. Ми звернулися до бібліотеки і одержали відповідь від Єлизавети Олексіївни Шапочки — завідувача відділу дореволюційних і цінних видань Центральної міської публічної бібліотеки ім. А. П. Чехова в Таганрозі, що «Кобзаря» 1840 р. у фондах бібліотеки немає. Натомість від бібліотеки одержали цінні відомості про святкування у Таганрозі 200-річчя від дня народження Т. Шевченка. Так чи інакше, але слідів «Кобзаря» у колекції Кукольника ми не знайшли.

Василь Штернберг

Василь Штернберг — автор офорту «Кобзар з хлопчиком-поводирем», поміщеного на фронтиспісі у першому виданні «Кобзаря» 1840 р. З Т. Шевченком художник В. Штернберг (1818–1845) познайомився у 1838 р. і став його приятелем. Тарас Шевченко присвятив В. Штернбергу поему «Іван Підкова», яка була надрукована у «Кобзарі» 1840 р. Дослідникам Шевченка відомо, що перед від'їздом Штернберга до Італії у 1840 р. поет подарував йому примірник першого видання «Кобзаря» з віршем-присвятою «На забудь Штернбергови». Вперше історію цього примірника оприлюднив бібліограф і літературознавець Степан Пономарьов у рубриці «Документы, извѣстія и замѣтки» журналу «Кіевская Старина» (1902 р.):

«Много лѣтъ тому назад случайно куплен М. Левченкомъ в Петербургѣ на толкучкѣ экземпляръ «Кобзаря» первого изданія, подаренный Шевченкомъ Штернбергу, извѣстному художнику, ум. 1845, съ автографомъ поэта: «На забудь Штернбергови

Пойидешъ далеко,
Побачишь багато,
Задывышся, зажурышся —
Згадай мене, брате!
Тарасъ Шевченко».

Конечно, послѣ смерти Штернберга, книжка Кобзаря попала на толкучку и лежала тамъ лѣтъ 35, пока случайно попалась на глаза прѣезжему украинолюбцу» [20, с. 73].

Відомості про особу українолюбця М. Левченка знайдемо у цьому ж джерелі. Відразу після повідомлення про примірник Штернберга поміщена невелика стаття С. Пономарьова «Памяти Михаила Михайловича Левченка», присвячена 10-річчю від дня смерті М. Левченка [40]. М. Левченко, син потомственного дворянина, народився у Конотопі в 1830 р., виховувався в Петровсько-Полтавському кадетському корпусі і служив у Дворянському полку в Петербурзі, брав участь у поході російської армії в Угорщину в 1849 р. Після відставки жив у своєму маєтку в Херсонській губернії. У 1869 р. переїхав на Київщину, у 1870-х рр. разом з Л. В. Ільницьким у Києві відкрив книжковий магазин (у 1874 р. виданий каталог цього магазину). Повернувся до свого маєтку, де й помер у 1891 р. Був щирим українцем, вивчав історію України, народні пісні, збирав українські книжки. Очевидно, що архіви Левченка, як і придбаний ним «Кобзар» 1840 р. з автографом Т. Шевченка, потрапили до С. Пономарьова.

Степан Іванович Пономарьов (1828–1913) — вчений, бібліограф, літературознавець, бібліофіл. Докладні відомості про нього знаходимо у статті Валерія Авдєєнка і Жанни Іванової «Степан Пономарьов: «Я книгу паче хліба і солі приємлю» [1], за якою ми їх і подаємо. Уродженець Конотопа, випускник Київського університету св. Володимира, він у пошуках роботи побував у Києві, Москві, Петербурзі. Друкувався у періодичних виданнях під багатьма псевдонімами (до речі, «Словник українських псевдонімів та криптонімів XVI–XX ст.» О. І. Дея (Київ, 1969, с. 520) налічує їх 42). Бібліотека Пономарьова під кінець його життя мала до 15 тисяч томів. Автори статті звертають увагу, що в журналі «Новое время» він надрукував літературно-бібліографічну бесіду про «Кобзар» Шевченка. В «Кіевской Старине» (1883, № 2) опублікував вісім листів Шевченка до різних осіб. Помер у Конотопі. Ще за життя у 1905 р. подарував бібліотеку Конотопському земству, яке не знало, що з нею робити. Основна частина була звалена в сараї земства і розкрадена. «Серед багатьох бібліографічних

раритетів загинув, здається, і той примірник «Кобзаря» 1840 року, де було рукою поета написано «На незабудь Штернбергові» [1, с. 153]. Проте примірник існує. Подальший його шлях простежила Н. Чамата у газлі «На незабудь Штернбергові» у «Шевченківській енциклопедії» [45]. Автор газла посилається на свідчення багаторічної співробітниці Національного музею Тараса Шевченка Л. Зінчук. У статті «Про деякі прорахунки в основному тексті та коментарях останнього академічного видання творів Шевченка» [25] Людмила Зінчук розповіла майже детективну історію про те, як їй пощастило побачити примірник «Кобзаря» з дарчим написом Т. Шевченка В. Штернбергу. У лютому 2005 р. двоє молодиків прийшли до Національного музею Шевченка і попросили ідентифікувати напис на книзі. Коли Зінчук сказала, що це автограф Шевченка і музей купить цю книгу, їй не дозволили ні сфотографувати напис, ні взяти книгу до рук. Натомість молодики дзвонили до власника книги. Їхня обіцянка надіслати до музею фото напису залишилась не виконаною. Після опублікованої у газетах інформації про вилучення українськими митниками раритетних «Кобзарів» та інших видань Т. Шевченка, Л. Зінчук звернулася до прес-секретаря Харківського прикордонного загону, проте відповіді не одержала. Хоча сьогоднішнє місце його знаходження невідоме, проте є надія, що примірник зберігся.

Канівський національний заповідник (Канів)

На території Канівського заповідника у 1991 р. була відтворена Тарасова світлиця — перший народний музей Кобзаря. Поблизу могили Шевченка стояла хата, в одній половині якої у 1884 р. викладач Канівського двокласного училища Василь Гнилосиров разом з членами Київської Старої Громади створив народний музей Шевченка — Тарасову світлицю. Як стверджують дослідники [57], першим експонатом цього музею став «Кобзар» Шевченка 1840 р. видання. Його приніс Василь Гнилосиров у 1888 р. Хатину розібрали у 1930-х рр., а із здобуттям незалежності України відновили. На сайті музею «Шевченківський національний заповідник» на головній сторінці є фото титульного аркуша «Кобзаря» 1840 р. у «Діючій експозиції». На наш запит заступник директора з наукової

роботи заповідника Світлана Анатоліївна Брижицька відповіла, що у Музеї є лише фототипічне видання першодруку «Кобзаря», здійснене у 1914 р. На жаль, в'яснити долю примірника В. Гнилосирова не вдалось. Василь Гнилосиров був непересічною особистістю. Будучи студентом, у 1860 р. звернувся до Шевченка з листом [24, с. 144] і попросив його прислати для молоді свої книжки. В. Гнилосиров нібито розповсюдив (за сприяння Т. Шевченка) три тисячі примірників «Кобзаря» 1860 р. (наклад становив десять тисяч) серед харківських недільних шкіл.

Білоцерківський державний краєзнавчий музей (Біла Церква)

Про існування у 1927 р. першого видання «Кобзаря» 1840 р. у Білоцерківському археологічно-етнографічному музеї (тепер — Білоцерківський державний краєзнавчий музей) ми дізналися зі статті відомого історика і книгознавця Сергія Білоконя «Генерал Павло Потоцький — фундатор Музею України» [4]. У джерелі, на яке він покликається, поміщена коротка стаття про музей тодішнього його директора Степана Леонтійовича Дроздова, в якій читаємо, що в музеї «є Шевченківський куток, де зібрані твори Шевченка: 19 «Кобзарів» різних видань, починаючи з 1840 року» [19, с. 247]. Відомо, що майже всі експонати музею в Білій Церкві, організованого як археологічний музей у 1918 р., а відкритого як окружний музей старожитностей у 1924 р., подарував його перший директор і засновник С. Л. Дроздов або вони були зібрані за його участю. У статті А. Геппенера «С. Л. Дроздов-Мишківський» йдеться і про бібліотеку С. Дроздова: «Бібліотека тов. Дроздова (мало не 4 000 томів) складається з книг з історії та красного письменства України, археології й мистецтва, в тому числі майже всі видання українських письменників, починаючи з «Енеїди» Котляревського 1808 р. до 1905 року включно. Є також стародруки...» [9, с. 138]. Чи був це примірник з бібліотеки Дроздова, можна лише припускати. Музей був пограбований під час Другої світової війни. Сьогодні книжкова колекція Білоцерківського державного краєзнавчого музею, за даними Інтернет-джерел, налічує 1 420 одиниць зберігання, зокрема й рідкісних видань. Про перше видання «Кобзаря» Т. Шевченка 1840 р. у колекції Музею не зазначено.

Бібліотека Академії наук Росії (Санкт-Петербург)

У працях деяких дослідників натрапляємо на твердження, що у Слов'янському фонді БАН Росії є перше видання «Кобзаря» Т. Шевченка. Так, у статті Л. І. Горенко «Діяльність українців у структурі Академії наук Росії XVIII–XIX ст.» [11] зазначено, що «у Слов'янському фонді БАН (м. Санкт-Петербург) зберігаються декілька сотень видань творів Шевченка (українською, російською мовами та ін.), серед них: перше, друге та третє видання «Кобзаря» (1840 видання Мартоса, 1844, 1860), «Гайдамаки» (1841)». Факт наявності першого видання, за свідченням джерел, подає також О. Гусєва у статті «Творчество Т. Г. Шевченко и коллекция украинской книги в Славянском фонде Библиотеки Российской Академии наук» [14]. Ми звернулися із запитом до Слов'янського фонду БАН Росії, проте одержали негативну відповідь. За свідченням бібліотекаря Слов'янського фонду М. В. Колмакової, у фонді є лише фототипічне видання першодруку «Кобзаря» 1840 р., здійснене НТШ у Львові 1914 р. Залишається хіба думати, що вчені помилково прийняли за перше видання фототипію, але тоді бібліотека мала би внести ясність у це питання.

Російська національна бібліотека (Санкт-Петербург)

Для згаданого на початку статті «Каталога русских иллюстрированных изданий, 1725–1860 гг.» (М., 1915) укладач Н. Обольянінов описав перше видання «Кобзаря» Т. Шевченка 1840 р. за примірником Публічної бібліотеки у Санкт-Петербурзі (тепер — Російська національна бібліотека), про що зазначено в каталозі в кінці бібліографічного опису скорочено (п. б.), тобто «Публичная библиотека». Теперішній генеральний каталог бібліотеки (електронна версія) не реєструє видання «Кобзаря» 1840 р. у фондах Російської національної бібліотеки. Чи був такий примірник у бібліотеці — в'яснити не вдалося.

Дім антикварної книги в Никитському (Москва)

На сайті «Дома антикварной книги в Никитском» в «Каталозі аукціонів» під гаслом «Аукцион № 7, Лот 57» зазначений повний опис першодруку «Кобзаря» Т. Шевченка, копія титульного аркуша та подана доволі цікава інформація про видання: «Шевченко Т.

Кобзарь. СПб.: в Тип. Е. Фишера, 1840. 114 с. 17,4 × 11 см. В составном картонном переплете эпохи. В хорошем состоянии, надорван, утрата по корешку, выпадение авантюры и с. 11-12, временные пятна. Владычская надпись на форзаце принадлежит Григорию Степановичу Тарновскому, хозяину села Качановка на Украине, близкому другу и меценату Тараса Шевченко. Офорт в начале книги (народный певец — кобзарь с мальчиком-поводырем) выполнен по рисунку Василия Штернберга. Выход этого «Кобзаря», даже урезанного царской цензурой, — событие огромного литературного и национального значения. В мире сохранилось всего несколько экземпляров «Кобзаря» Т. Г. Шевченко 1840 года. Большая редкость» [55]. Зазначені бібліографічні джерела, в яких зареєстроване видання: Обольянинов № 2925, Верещагин В. А. Русские иллюстрированные издания. СПб., 1898, № 952. Ціна продажу: 7 500 000 рублів. Аукціон відбувся 25 жовтня 2012 р. Про нього йшлося також у повідомленні на сайті «Rarus's Gallery» (у Топ-25 виставлених на продаж книг «Кобзар» посів сьоме місце). Кому дістався примірник, звичайно, в'ясувати неможливо, оскільки інформація про учасників аукціонів, як правило, закрита. Не виключено, що його купив хтось із багатих колекціонерів. Важко також встановити, від кого одержав книгу Григорій Тарновський (1788–1853), адже він був однаково близький як з Т. Шевченком, так і з автором офорту на книзі — художником В. Штернбергом. Серед друзів власника Качанівки, крім Шевченка, з яким він знався ще з 1830 р., були В. Жуковський, К. Брюллов, М. Глінка та ін. Г. Тарновський був власником величезної бібліотеки й картинної галереї, покровителем як Шевченка, так і Штернберга. У 1842 р. Шевченко подарував йому картину «Катерина», а в 1843 р. і 1845 р. не раз бував у маєтку Г. Тарновського в Качанівці. Наступний з покоління Тарновських — Василь Васильович (старший) (1810–1866), український етнограф, громадський діяч, одержав Качанівку у спадок від дядька Григорія, у якого не було дітей. Його син Василь Васильович (молодший) — громадський і культурний діяч, меценат, став фундатором Музею українських старожитностей (тепер — Чернігівський державний історичний музей), з яким пов'язана історія одного з примірників Д. Мордовця в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка. Цей примірник був зареєстрований у

рукописному каталозі «Печатных книг Музея украинских древностей В. В. Тарновского», який уклали Борис і Марія Грінченки у 1901 р., як повідомив нам директор Чернігівського державного історичного музею Сергій Ласєвський, і переданий за актом 7/І 35 р. № 1 до Інституту. Жодних позначок на ньому не описано. Ця дата відрізняється від тієї, що на листку обліку Інституту, де зазначено: акт — від 1933 р.

Приватна колекція Олександра Прогнімака

Про наявність примірника першого видання «Кобзаря» 1840 р. в колекції Олександра Прогнімака ми дізналися з його інтерв'ю для тижневика «События и люди» з нагоди виставки його колекції ікон та раритетних видань [41]. Біографічні дані О. Прогнімака викладені в численних, іноді доволі контроверсійних, інтернет-публікаціях. О. Прогнімак родом з Донецька, військовий за фахом, згодом — підприємець, політичний і громадський діяч, письменник, один із найбагатших колекціонерів України. В його інтерв'ю читаємо: «В моей коллекции есть и первый «Кобзарь» Тараса Шевченка и его «Чигиринский Кобзарь», изданный в те далекие времена, когда Тарас Григорьевич еще не был широко известен» [41]. У колекції О. Прогнімака зберігаються ікони, рідкісні видання, карти. З десяти тисяч книг колекції вісім тисяч — рідкісні видання, деякі — єдині у світі. Докладний ілюстрований опис колекції подано у згаданому тижневику «События и люди». О. Прогнімак збудував культурно-просвітницький центр Alex Art House, в якому є музей рідкісної книги. У цьому центрі в 2010 р. експонувалися українські видання «Русалка Дністрова» (1837), «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки» (1844). Про експозицію на цій виставці «Кобзаря» 1840 р. ми не знайшли відомостей. На персональному сайті О. Прогнімака у розділі «Антикварные книги» виставлені фото понад 60 видань, зокрема й «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки». Першого видання «Кобзаря» 1840 р. серед цих видань немає.

На наш запит адміністрація культурно-просвітницького центру не відповіла. Як виявили співробітники НБУ ім. В. І. Вернадського, про що нам повідомила завідувач відділу стародруків та рідкісних

видань п. Галина Ковальчук, такий центр тепер не існує, а місце перебування О. Прогнімака невідоме.

Нещодавно до автора статті звернулася молода пара з невеличкого містечка на Львівщині з проханням оглянути родинну реліквію, за їхнім переконанням, — перше видання «Кобзаря» 1840 р. Видання було настільки пошкоджене, а сторінки затерті, що знайти насамперед друкарські позначки, характерні для першодруку «Кобзаря», було неможливо. Фронтиспіс у книзі відсутній, що також ускладнювало атрибуцію видання. Ми із завідувачем відділу рідкісної книги О. М. Колосовською схильні до думки, що це фототипічне видання «Кобзаря» 1914 р., однак не взяли на себе відповідальності бути експертами.

Отже, мусимо констатувати, що проблема атрибуції першодруку «Кобзаря» Т. Шевченка, виданого в Санкт-Петербурзі 1840 р., залишається актуальною до сьогодні. Тому досліджувати першодрук «Кобзаря» 1840 р. необхідно на рівні кожного примірника.

1. *Авдєєнко В.* Пономарьов: «Я книгу паче хліба і солі приємлю» / *В. Авдєєнко, Ж. Іванова* // Пам'ять століть. — 2000. — №. 3. — С. 149-153.
2. *Арошенко М.* Деньги в жизни Тараса Шевченко / *Михаил Арошенко* // Деньги Плюс. — 2014. — 3 марта.
3. [*Бжеський Р.*]. Чи маємо в ужитку автентичний текст «Кобзаря»? / *Р. Задеснянський* // Альманах «Гомону України» на рік 1964: у 150-річчя народження Великого Кобзаря України Т. Шевченка, 1814–1964. — Торонто, [1964]. — С. 7-96.
4. *Білокінь С.* Генерал Павло Потоцький — фундатор Музею України / *Сергій Білокінь* // Скарбниця української культури : зб. наук. праць. — Чернігів, 2007. — Вип. 8. — С. 12-34.
5. *Бородін В. С.* Перше видання «Кобзаря» 1840 року : Передмова до факсимільного видання «Кобзаря» 1840 р. / *Бородін В. С.* — Київ : Дніпро, 1974. — 34 с. — Видано окремою брошурою, поміщеною у футлярі разом із факсимільним виданням «Кобзаря» 1840 р.
6. *Бородін В. С.* Післямова : [Позацензурний примірник першого видання «Кобзаря»] / *В. С. Бородін* // *Шевченко Т. Г.* Кобзар: фототипія позацензурного примірника видання 1840 року / *Т. Г. Шевченко.* — Київ, 1962. — С. 116-121.
7. Видання Тараса Шевченка в Україні (1840–1923) : наук.-допом. покажчик / [уклад. *І. О. Негрейчук*]. — Київ, 2010. — 72 с.

8. *Гальченко С.* Доля Шевченкових раритетів [передмова] / *Сергій Гальченко* // Повернені Шевченківські раритети / [упорядкув., наук. опис колекції та примітки: *С. Гальченко, Н. Лисенко*]; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, УВАН у США та ін. — Дніпродзержинськ : Андрій, 2010. — С. 4-8.
9. *Геппенер А. С. Л.* Дроздов-Мишківський / *А. Геппенер* // Бібліологічні вісті. — 1928. — № 1. — С. 137-138.
10. *Глоба Н.* Фототипічні, факсимільні та репринтні видання творів Т. Г. Шевченка у колекції Музею книги і друкарства України / *Глоба Наталія* // Українська писемність та мова в манускриптах і друкарстві : матеріали 1-ї і 2-ї наук.-практ. конф., 10-11 листоп. 2010 р., 9 листоп. 2011 р. / Музей книги і друкарства України. — Київ, 2012. — С. 167-172.
11. *Горенко Л. І.* Діяльність українців у структурі Академії наук Росії XVIII–XIX ст. / *Л. І. Горенко* // IX культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва «Концептуальні проблеми розвитку української культури у світлі підготовки і проведення 2012 року як року культури та відродження музеїв в Україні» : матеріали наук.-практ. конф., 2-3 черв. 2011, Київ. — Київ : НАКККіМ, 2011. — Т. 1.
12. *Грушевський М.* Лист до К. Студинського 25 серп. 1924 р. / *М. Грушевський* // Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932). — Львів ; Нью-Йорк, 1998. — С. 158.
13. *Гумен Ю. Є.* Шевченкіана у документах та матеріалах Державного архіву Тернопільської області / *Ю. Є. Гумен, О. Я. Сулима* // Архіви України. — 2014. — Вип. 3. — С. 42-52.
14. *Гусева О.* Творчество Т. Г. Шевченко и коллекция украинской книги в Славянском фонде Библиотеки Российской Академии наук / *О. Гусева* // Т. Г. Шевченко и мировая культура : материалы VI Междунар. семинара (10-14 мая 2006 г.). — СПб., 2007. — С. 36-43.
15. *Дашкевич Я.* Лист до Ю. Меженка, 10 верес. 1961, Львів / *Яр. Дашк.* // Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945–1969) / [упоряд.: *Роман Дзюбан, Галина Сварник*]; ЛННБУ ім. В. Стефаника. — Львів, 2009. — С. 206-207.
16. *Дашкевич Я. Р.* Роман Бжеський. Життя й історико-публіцистична діяльність / *Я. Р. Дашкевич* // Українські проблеми. — 1998. — № 1. — С. 122-127.
17. *Дзюбан О. О.* Меморіальна бібліотека Олександра Кониського в НТШ / *О. О. Дзюбан* // Бібліотека Наукового Товариства ім. Шевченка: Книги і люди : матеріали круглого столу / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, НТШ у Львові. — Львів, 1996. — С. 29-35.

18. *Дорошенко В.* Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (Короткий історичний нарис) / *Володимир Дорошенко* // Записки НТШ. — Нью-Йорк ; Париж. — 1961. — Т. 171. — С. 7-58. — (Збірник філологічної секції ; т. 30).
19. *Дроздов С.* Білоцерківський археолого-етнографічний музей / *С. Дроздов* // Український музей / Управління науковими установами УСРР. — Київ, 1927. — Зб. 1. — С. 246-247.
20. Ещё строки Шевченка (Из бумаг Левченка) // Киевская Старина. — 1902. — Т. 76, февр. — С. 73.
21. *Жемчужников Л.* Воспоминание о Шевченкѣ, его смерть и погребение / *Жемчужниковъ Левъ* // Основа (СПб.). — 1861. — Март (№ 3). — С. 1-21.
22. *Жемчужников Л.* Листи до О. Л. Кониського: від 17 жовтня 1898 р. м. Погорільці; Від 18 жовтня 1897 р., м. Погорільці / *Жемчужников Лев* // Спогади про Тараса Шевченка. — Київ : Держлітвидав, 1958. — С. 518-519; 519-521.
23. *Жемчужников Л.* Мои воспоминания из прошлого / *Лев Жемчужников* ; вступ. ст. и общая ред. *А. Г. Верещагиной*. — Ленинград : Искусство, Ленинград. отд.-ние. — 1971. — 446 с.
24. *Житецький Г. П.* Шевченко і харківська молодь / *подав Ігн. П. Житецький* // Україна. — 1925. — № 1. — С. 143-148.
25. *Зінчук Л.* Про деякі прорахунки в основному тексті та коментарях останнього академічного видання творів Шевченка / *Л. Зінчук* // Слово і Час. — 2010. — № 5. — С. 23-25.
26. *Ільницька Л.* «Русалка Днѣстровая» (1837) у бібліотеках і музеях світу : іст.-книгозн. дослідж. / *Луїза Ільницька* ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 2007. — 247 с.
27. *Калічак Ю.* Педагогічна діяльність Аркадія Животка на Поділлі [1921–1923] / *Юрій Калічак* // Людинознавчі студії. Сер.: Педагогіка. — Дрогобич, 2010. — Вип. 21. — С. 139-151.
28. Каталогъ русскихъ иллюстрированныхъ изданій, 1725–1860 гг. : в 2 т. / сост. *Н. Оболяниновъ*. — Москва, 1915. — Т. 2. — 686 с.
29. *Квітка-Основ'яненко Г.* Лист до Шевченка 23 жовтня 1840 р. / *Г. Квітка-Основ'яненко* // Листи до Тараса Шевченка. — Київ : Наук. думка, 1993. — С. 187.
30. *Ківшар Т.* Особисте книжкове зібрання Т. Г. Шевченка / *Таїсія Ківшар* // Українська біографістика : зб. наук. праць Ін-ту біографічних досліджень / НАН України, НБУВ. — Київ, 2009. — С. 102-129.

31. *Кониський О.* Ранком в Алуці: Присвячую Льву Мих. Жемчужникову // *Кониський О.* Вибрані твори / *Олександр Кониський.* — Київ : Дніпро, 1986. — С. 307-311. — Вперше опубл.: Літературно-науковий вісник. — 1898. — Т. 1, кн. 1. — С. 135-193 під назвою «В тумані (Дійсність і галлоцинації)».
32. *Кониський О. Я.* Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя / *О. Я. Кониський.* — Львів, 1898. — Т. 1. — 254 с., портр. — (Збірник філологічної секції НТШ ; т. 1).
33. *Корнійчук М.* Про атрибутування окремих видань творів Т. Шевченка у колекції Музею книги і друкарства України / *Корнійчук Марія* // Українська писемність та мова в манускриптах і друкарстві : матеріали 1-ї і 2-ї наук.-практ. конф., 10-11 листоп. 2010 р., 9 листоп. 2011 р. / Музей книги і друкарства України. — Київ, 2012. — С. 153-157.
34. *Кравс Є.* Раритетний «Кобзар» і Шевченко різними мовами : фотоштрих / *Євген Кравс* // День. — 2014. — 18 берез. — С. 2.
- 34а. *Ланевський.* Знаходка нового листа Т. Г. Шевченка / *Ланевський* // Червоний Шлях. — 1926. — № 2. — С. 162-165.
35. [*Мартос П.*]. Епізоди из жизни Шевченка / *М. П.* // Вестник Юго-Западной и Западной России. — 1863. — № 4. — С. 34-35.
36. *Мордовець Д.* З минулого та пережитого (Про батька Тараса та ще про дещо) : Спомини Данила Мордовця / *Д. Мордовець* // Літературно-науковий вісник. — 1902. — № 6. — С. 243-252.
37. *Неживий О.* Великий Кобзар і Луганщина / *Олексій Неживий* // Слово Просвіти. — 2013. — 3-9 жовт. — С. 9.
38. *Николаенко А.* Кукольник и Шевченко / *Александр Николаенко* // Скланка часу (Канів). — 2004. — № 32. — С. 61-72.
39. *Пекарська Л.* Ювілей Української бібліотеки в Лондоні / *Людмила Пекарська* // Купола : іст. альманах. — Київ, 2007. — Вип. 4.
40. *Пономарев С.* Памяти Михаила Михайловича Левченка / *Пономарев С.* // Киевская Старина. — 1902. — Т. 76, февр. — С. 77-81. — (Документы, извѣстія и замѣтки).
41. *Сметанская О.* Коллекционер Александр Прогнимак / *Сметанская Ольга* // События и люди. — 2008. — 18-25 авг. (№ 23).
42. *Смирнов-Сокольский Н. П.* Моя библиотека: библиографическое описание : в 2 т. / *Смирнов-Сокольский Н. П.* — Москва : Книга, 1969. — Т. 1. — 531 с.
43. *Стебницький П.* З архива Д. Л. Мордовцева / *Стебницький П.* // Україна. — 1907. — Т. 3, сент. — С. 285-310.
44. *Хом'як О.* Перший «Кобзар» показали вперше / *Орися Хом'як* // Високий Замок. — 2014. — 17 берез. — С. 5.

45. *Чамата Н.* «На незабудь Штернбергові» / *Ніна Чамата* // Шевченківська енциклопедія. — Київ, 2013. — Т. 4. — С. 396-397.
46. *Шевченко Т. Г.* Лист до А. М. Маркевича 22 квітня 1857 р. // *Шевченко Т. Г.* Зібрання творів : у 6 т. / *Т. Г. Шевченко*. — Київ, 2003. — Т. 6: Листи. — С. 124.
47. *Щурат В.* «Кобзар» Шевченка (СПб. 1840, в типографії Е. Фішера, 116 сторінок малої 16-ки) / *В. Щурат* // Діло. — 1914. — 10 берез. (чис. 53). — С. 5.
48. *Ю. К.* У світі таких книжок дві / *Ю. К.* // Експрес. Львівські новини. — 2014. — 13-20 берез. — С. 3.
49. *Якимович Б.* Закоханий в Україну / *Богдан Якимович, Мирослава Якимович* // Лев Жемчужников — ювілейна сильветка (до 175-річчя від дня народження) / ідея, упорядкув., пер. та прим. *Б. Якимовича*. — Львів, 2003. — С. 8-21.
50. Biblioteka Pawlikowskich // Publiczne biblioteki lwowskie: Zarys dziejów. — Lwów, 1926. — S. 24-28.
51. *Tyrowicz M.* Pawlikowski Józef Gwalbert / *Marian Tyrowicz* // Polski Słownik Biograficzny. — Wrocław, 1980. — Т. 35/3, zesz. 106. — S. 434-437.

* * *

52. *Вертиклимов Н.* Доступен ли читателям настоящий Тарас Шевченко? [Електронний ресурс] / *Вертиклимов Н.* — Режим доступу: <http://alternatio.org/articles/articles/item/7298>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 17 берез. 2014 р.
53. *Вертиклимов Н.* Подлинны ли прижизненные издания «Кобзаря» Т. Г. Шевченко? [Електронний ресурс] / *Вертиклимов Н.* — Режим доступу: <http://anti-myth.freevar.com/lit/podlinnost-izdaniy-kobzara.htm>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 24 листоп. 2014 р.
54. Державна духовна православна семінарія в Крем'янці 1919–1939 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vpba.org/istorija/127-derzhavna-duhovna-pravoslavna-seminarija-v-kremjantsi-1919-1939-rr.html>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 17 берез. 2014 р.
55. Дом антикварной книги в Никитском [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.vnikitskom.ru/ru/antique/auction/8/2397>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 17 берез. 2014 р.
56. *Іванущенко Г.* Перше видання «Кобзаря» Тараса Шевченка 1840 р. [Електронний ресурс] / *Геннадій Іванущенко*. — Режим доступу : <http://history.sumynews.com/xix/1840-1900-ukrajinske-natsionalne-vidrozhennya-na-zemlyakh-sumshchini/item/420-pershe-vydannia-qkobzariaq-tarasa-shevchenka-1840-r.html>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 17 берез. 2014 р.

57. *Карпов В.* Збереження культурної спадщини та музеєфікація пам'ятних місць Тараса Григоровича Шевченка [Електронний ресурс] / *Карпов Віктор*. — Режим доступу: <http://novasich.org.ua>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 24 листоп. 2014 р.
58. *Керзюк О.* Перший «Кобзар» Шевченка [Електронний ресурс] / *Ольга Керзюк*. — Режим доступу: <http://uk.mfa.gov.ua/ua/press-center/publications/1909-first-kobzar>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 23 черв. 2014 р.
59. Музей «Кобзаря» Т. Г. Шевченка в Черкасах [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [cit.ckipo.edu.ua/wiki/index.php/Музей_\"Кобзаря\"_Т.Г.Шевченка_в_Черкасах](http://cit.ckipo.edu.ua/wiki/index.php/Музей_\). — Назва з екрана. — Дата перегляду: 24 листоп. 2014 р.
60. *Николаенко А.* По следам библиотеки Кукольника [Електронний ресурс] / *Александр Николаенко*. — Режим доступу: http://taglib.ru/po_sledam_kukolnika.html. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 10 січ. 2015 р.
61. Новини Чернівців: Від і до [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://vidido.ua/index.php/pogliad/article/do_chernivciv_priviezli_origina_l_ne_sankt-peterburz_ke_vidannja_kobzarja_184. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 24 листоп. 2014 р.
62. *Пакош І.* У Львові відкрилась виставка першого видання «Кобзаря» Шевченка 12 березня 2014 р. [Електронний ресурс] / *Пакош Ірина*. — Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?u_lvovi_vidkrilas_vistavka_pershogo_vidannja_kobzarya_shevchenka&objectId=1304423. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 24 листоп. 2014 р.
63. «Перше видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка, 1840 р.» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://library.lnu.edu.ua/bibl/index.php?option=com_content&view=article&id=752:pershe-vydannja-kobzarja-t-g-shevchenka-1840-r&catid=1:latest-news&Itemid=1. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 3 листоп. 2014 р.
64. Редкие издания Кобзаря 1840 Т. Г. Шевченко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sellbook.com.ua/viewtopic.php?f=153&t=2174&st=0&sk=t&sd=a&start=80>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 15 січ. 2015 р.
65. У Львові відкрилася виставка однієї книги — перше видання «Кобзаря» 1840 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://galinfo.com.ua/news/156781.html>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 24 листоп. 2014 р.